

ADATOK A KÖNYVNYOMTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON.

GYALUI FARKASTÓL.

1. Huszár Gál ismeretlen nyomtatványa.

(Három hasonmással a szövegben.)

A magyar reformáció e nevezetes alakjának, egyúttal könyvnyomtatónak életét részben homály takarja. Nincs adatunk még arról sem, hogy hol született, sem pedig arról, hogy küzdelmes pályafutását hol kezdte meg.

Ismeretes róla, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek fellépése elől 1554 év végén Miksa cseh király, a későbbi magyar király birtokára, Magyar-Óvárra menekült s ott a város német kapitánya, Wohlnitzky védelmébe jutva, mint magyar lelkész működött, csekély fizetés mellett hirdetve az igét a közelfekvő falvakban is. 1557-ben Bécsbe megy, hol barátságot köt Hoffhalter Rafael könyvnyomtatóval s a könyvnyomtatást megtanulja, majd könyvnyomdát vásárol s Magyaróvárt, könyvnyomdát rendez be. E könyvnyomdának Magyaróvárrott való működéséből eddig két ismert termék van. Az egyik Huszár Gálnak következő műve, melyet Szabó Károly is (R. M. K. I. 36. sz.) főlemlit: *Az Vr Jesus Christusnak Szent Vachoraiarol, kinszenvedeseröl es dichőseges fel tamadasarol valo Predicacioc. Óvárba nyomtatott MDLVIII. 8° A—G₂ = 26 sztlan levél (4 levelenként). Egyetlen példánya a bécsi udvari könyvtárban. E művet, a bécsi udvari könyvtár unikuma alapján, részletesen ismertette Révész Imre, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1862. évf. 4-ik számában (101—113. lapokon). Könyvét Huszár Gál 1558 ápr. 1-éről való kelettel Miksa királyi herczegnek ajánlotta.*

A második nyomtatvány, mely az akkori magyaróvári nyomdából kikerült: Sztárai Mihálynak *Comoedia lepidissima de sacer-*

dotio cz. műve, melyet Huszár Gál nyomtatott s adott ki. Egyetlen példánya Szabó K. szerint (R. M. K. I. 34.) Apponyi Sándor könyvtárába, innen pedig Ráth György birtokába került, mint ezt a tulajdonos úrtól tudom.

Huszár változatos és üldöztetésekkel teljes életének keserőségei ezután kezdődtek meg. Tudjuk, hogy Kassára ment, hova lelkésznek hívta meg a városi tanács. Alig érkezett meg oda, írja róla Szinnyi József (Magyar Írók Élete és Munkái IV-ik köt.), azonnal ellene fordult Veráncz Antal egri püspök és felhatalmazást nyervén a királytól (I. Ferdinándtól) 1560 közepén, Ráth György szerint október elején¹ a kassai főkapitány Zay Ferencz által elfogatta s titokban Egerbe hurcoltatta; december 27-én a nép feltörte a börtön ajtaját s kiszabadította Huszárt, mire más nap Debreczenbe menekült. Ott szívesen fogadták a város s a lelkészek, élükön Méliussal. Másfél évig lakott ott és fölállította nyomtató műhelyét. Első debreczeni nyomtatványa Szabó K. szerint (R. M. K. I. 40.) Isteni dicsíreték és Psalmusok lenne 1560-ból, ajánló levéllel Méliushoz. De hogyan nyomtatta Huszár Gál 1560-ban Debreczenben zsoltáros könyvét, ha azon év karácsonyában szabadították ki Kassáról? Plane, ha Szabó Károly idézett értekezésének adatát veszszük, ha csak 1561-ben érkezett Debreczenbe a megszabadított Huszár. Nyilvánvaló Szabó Károly tollhibája, mert forrása, melyből Huszár Gálnak tulajdonítja ez énekes könyvet Sz. Ujfalvi Imre, A Keresztyéni Énekek praefatiójában 1602-ben azt mondja, hogy ezt (az 1602-iki) kiadást megelőzte negyven esztendővel, tehát *1562-ben*, mint maga Szabó Károly is mondja e mű leírásánál. És ez a helyes. Az első debreczeni nyomtatvány, melyet Huszár Gál nyomtatott Mélius Péternek A Christus közbe Iarasarol Valo Predicacioe 1561-ben. (R. M. K. I. 46.) 1562-ben Huszár Gál kiadja s kinyomtatja Debreczenben Méliusnak Aran Tamás tévelygése ellen írott művét.

Szabó Károly a Századok 1867. évfolyamában megjelent tanulmányában Huszár Gálnak az utóbbi nyomtatványáról szólva ezt írja: »Érdekes volna tudni, vajjon Huszár Gál e nyomtatványa azon betűkkel van-e nyomva, melyekkel Magyar-Óvártt 1558-ban, tulajdon nyomdájában kiadott saját munkáját nyomtatta? Ezen

¹ Századok 1895. 32. I.

PIETATE SIMVL ET DO-
 ctina clarissimo viro Iohanni Seba-
 stiani Fauschero, Sereniss. Bohe-
 morum Regis Maximilian Cō-
 cionatori, Graciam & pa-
 cem Dei precatur in
 Christo Iesu D. N.

V M diu apud nos de-
 iuisset Libell' sanè au-
 reus excellentissimi
 Theologi HEINR Y
 Cl Bullingeri, ad mœ-
 rentes, sub tyrannide
 Mahumetica & papistica nostræ Gentis
 Fratres scriptus, opere præcium esse duxi
 tandem ipsum emittere, quo se in tãtis re-
 rum discriminib', cum pij Ecclesiarum pa-
 stores, tum etiam multi alij boni viri erigãt
 & in vera ac sincera Christi doctrina itul-
 riant. Cũq; diu in animo meo versatam
 cuius sub auspicio opusculum tam sanctũ
 prodi ret in lucem, tu mihi vñ isime

kérdésre azonban csak akkor felelhetnénk, ha ez utóbbi könyvecske Bécsben létező egyetlen példányát Huszár Gál szóban levő debreczeni nyomtatványával összehasonlítani alkalmunk lehetne. (151. l.)

Abban a helyzetben vagyok, hogy megfelelhetek Szabó K. e kérdésére, a nélkül, hogy láttam volna az 1558. évi Bécsben levő példányt. Sajátságos a dologban az, hogy a feleletet erre Szabó Károly a kezében tartotta, de nem láthatta. Ugyanis Mélius főnnebb megnevezett két műve megvan az Erdélyi Múzeum könyvtárában Rónay Jácint ajándékából, egybekötve egykorú debreczeni kötésben.

E kötés táblájából kiáztattam Huszár Gálnak egy eddig ismeretlen kiadványát és nyomtatványát, melyet még Magyar-Óvártt nyomtatott 1559-ben. Sietek megjegyezni, hogy Szabó K. figyelmét azért kerülhette ki ez eredeti bőrkötésben levő tábla tartalma, mert a könyvtábla oly annyira kemény volt, hogy valósággal fából levőnek látszott. Csak úgy koppant a kopogtatásnál s kiáztatása nagy nehezen történt, mert az egykorú bőr táblát is kímélni akartam, a benne levő igen becses tartalom pedig nagyon is el volt borítva csirizzel.

Huszár Gál e kiadványa, mely Bullingernek, a híres zürichi reformatornak *Institutio* cz. műve, fájdalom, nem teljes példány, de jelentékeny része megvan s a mi a töredék becsét emeli, az, hogy Huszár Gálnak előszava, az ajánlás *Fauscher* (most Pfausernek írják az egyh. tört. művek) János Sebestyénhez, Miksa cseh király udvari papjához, Magyar-Óvárról 1559 november 15-éről keltezve megvan. Hasolóképpen megvan a mű vége is *Date Tigury (Zürich) in Helvetia mense Iunio. Anno Domini 1551* befejezéssel. Ez az évszám a mű iratásának idejét mutatja, s éppen a Huszár Gál előszavából megtudjuk, hogy ez a művecske éveken át járt (bizonyára kéziratban) az országban, míg ő hívei épülésére kinyomatta. Nagyon fontos körülmény az Institutióra az, a mit e műről kiadója, Huszár Gál előszavában mond, hogy az »sub tyrannide Mahumetica et papistica nostrae Gentis Fratres scriptus«, tehát a *magyar protestánsok* részére iratott. Bár ez az adat magában is elegendő arra, hogy Bullingernek e művét valóban a magyar protestánsok részére írotnak vegyék, maga a mű szerzője, Bullinger is így szól Institutiója befejező részében »Salutate fratres, qui sunt in Thracia et apud gentes vicinas.« Thracia

I N S T R U T I O.

Oremus precibus, vt nostri Ecclesie
 q; sue misertus, a malo custodiat, &
 inculpatus in diem illum vsq; conser-
 uet. Obsecro fratres, sufferte sermo-
 nem hunc exhortationis & admoni-
 tionis mee. Salutate fratres, qui sunt
 Thraci & apud Gentes vicinas. Sa-
 lutant vos in Christo sancti qui apud
 nos sunt omnes. Orate pro nobis
 Dominum. Gratia Domini no-
 stri Iesu Christi & cōsolatio
 Sancti spiritus sit vobiscū
 semp. Datę Tigurj in
 Heluetia mense Iu-
 nio, Anno Do-
 mini

M. D. LI.

HUSZÁR GÁL MAGYAR-ÓVÁRI NYOMDÁJÁNAK ISMERETLEN KIADVÁNYA 1559-BŐL.

(Az utolsó lap.)

alatt, habár világosabban is kifejezhette volna magát Hungaria-val, mégis a Duna mentén levő tartományokat érti Bullinger. Huszár Gál e műről nemcsak az előszavában, de más helyen is megemlékezik. A kassaiakhoz 1560 elején írott levelében Óvárról megküldi nekik a Bullinger által írt *Institutio christianae fidei ad oppressas Hungariae ecclesias* négy példányát azzal az ígérettel, hogy ha hozzájuk Isten segélyével eljövend, több ilyen ujdonságokkal fog egyházuknak szolgálhatni.¹ Ráth György szerint² »ezen munka nyilván ugyanaz, mely a nyomda-hely megjelölése nélkül, de Kolozsvárott jelent meg 1550-ben *Libellus epistolaris*, a pio et doctissimo viro, Heynricho Bullingero, Tygurinę Ecclesiae in Heluetia pastore fidelissimo et vigilantissimo, preßsis et afflictiss Ecclesijs in Hungaria, earumdemq, Pastoribus et Ministris transmissus. Szabó K. R. M. K. II. 80 sz.« Ráth Györgynek e véleményét, az általam talált mű határozottan megerősíti. Ugyanis bár két különböző czím az *Institutio* és a *Libellus epistolaris* a két mű tényleg egy. Csakhogy a Bullinger *Institutio*jának editio princeps-e ez a mű, melyet Huszár Gál kinyomatott s előszóval, illetve ajánlással kiadott s mely most napfényre került. Ez az első kiadvány az, melyről Huszár Gál az ismert idézett levelében szól. Nem láttam a *Libellus epistolaris*-t, de Ráth György Bullinger-ről szóló becses dolgozatában⁴ részletesen leírja e művet s tartalmának ismertetéséből, valamint a marginalis tartalomjelzések közléséből, úgyszintén a mű néhány soros záradékából megállapíthatom, hogy itt egy s ugyanazon műről van szó. Igaza van tehát abban is Ráth Györgynek, hogy Bullinger nem Heltaihoz küldte munkáját, de látni fogjuk, hogy Huszár Gálhoz sem. És most már, hogy ismerjük ezt a példányt, fölösleges az a föltevés, melyet Ráth György kénytelen volt magyarázatul hangoztatni, hogy a Bullinger által kiadott e mű kinyomatását Huszár Gál eszközölte volna,⁵ úgyszintén az is, hogy miért nem saját nyomdájában

¹ Ráth György: Két kassai plebános a XVI. században. Századok 1895. 31. l.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Bullinger Henrik és a magyar reformáció. Budapest, 1896. 8° 36. l. Athenaeum.

⁵ U. o. 19. l.

nyomatta Huszár e művet? Huszár Gál maga nyomatta ki az Institutiot. A kolozsvári kiadvány vagy utánnomása a Huszár Gál által kiadott edicziónak, mely utánnomás rögtön a műnek nyomtatásban való megjelenése után történt, vagy pedig egyik kézirati másolt példány lenyomata. Inkább hiszem ez utóbbit. A két kiadás közt való különbséget a Bullinger műve szövegét illetőleg, az Institutio és a Libellus epistolaris összehasonlítása utján lehetne kimutatni, ha egyáltalán van a két szöveg közt különbség. Lényeges különbség aligha van. Ellenben érdekes az, hogy a kolozsvári kiadványban a könyvnyomtató (lehet Hofgreff, vagy Heltai ki éppen ez évben kezdte meg ismét működését, Ráth szerint »bizonyára Heltai«) bevezetést írt a Bullinger műve elé. Mig az editio princepsben Huszár Gál Fauser-nek ajánlja e művet, a kolozsvári magát meg nem nevező könyvnyomtató a bevezetést Magyarország és Erdély egyházának lelkészeihez intézi, kik Krisztust felismerik s benne élnek. Felszólalása abból indul ki,¹ hogy a babonáság rab-szolgái folyton hánytorgatják, hogy az evangelium művelőinél csodák nem észlelhetők, mely rágalommal Krisztus igazságát meggyengíteni törekednek. Amde, folytatja, ha nem volnának vakok, mindennap láthatnának csodákat. Ily csodálandó az, hogy Isten ezeket a veszélyben forgott vidékeket annyi leghatalmasabb ellenség ellen fejedelmeik oltalma alatt megvédte. Ezt a nagy kegyes-séget nem magunknak, kiket végtelen bűnök terhelnek, hanem azon számos ájtatos és kiváló férfiakkal köszönhetjük, kiknek érettünk emelt szava Istennél becsben áll és kiknek számához jelen munkácska szerzője tartozik. Miért mi is az ilyen községet lerázva, kövessük a kegyes példákat. Legyünk hálásak az istenfélő férfiakkal irántunk tanusított gondoskodásáért és imádkozunk az Istenhez, hogy sebeinket gyógyítsa.«

Van azonban a két kiadvány záradéka közt egy igen lényeges különbség, bibliografiai szempontból. Mig ugyanis a Huszár Gál által kiadott editio princeps így végződik: *Datae Tigurj in Helvetia mense Junio. Anno Domini 1551*, a kolozsvári kiadvány záró sorai: *Datae Tyguri in Helvetia Anno Domini 1559*. Most már az a kérdés: mikor írta Bullinger ezt a művét? 1551-ben-e, vagy 1559-ben? Mindenekelőtt konstatalom azt, hogy

¹ U. o. 13—14. l.

a Kolozsvári kiadvány Tyguri helynevét magyar ember írta, mert Bullinger maga valamennyi általa kiadott művében Tigurum írta Zürich városát s a Huszár Gál kiadványában, mely az eredeti kézirat nyomán készült, szintén Tigurum a helynév, s ebben a példányban az is megvan, hogy 1551 junius havában írta Bullinger e művet. A kolozsvári kiadványban az utánnymotató egyszerűen kihúzta a befejező sort s odairta a maga helyesírása szerint, mint a hogy Huszár Gál is írta így Tygurum-ot főnnebb említett levelében a kassaiakhoz, Tyguri. A. D. 1559.

Ámde e bibliografiai apró, de igen fontos és jellemző adaton kívül más, kétségtelen adatunk van arra, hogy Bullinger e műve évekkal 1559 előtt iratott. Huszár Gál editiójában az ajánlás, tehát egyuttal a nyomtatás dátuma: Altemburgi Pannoniorum Idibus novembris 1559. És mindjárt első szavai ajánlásának: Cum diu apud nost delituisset libellus. Tehát sokáig lappangott, rejtőzött nálunk ez a könyvecske. Világos, hogy ez a helyes dátum. Kétségtelen, hogy az Institutio első kiadása 1551-ben már Magyarországra küldetett kéziratban, levélben, vagy átadatott a magyarországi protestánsok részére. Mindjárt látni fogjuk, kinek küldetett ez a mű? Hogy miért írt a kolozsvári kiadó 1559-et 1551 helyett, ennek két okát is adhatom. Vagy sajtóhiba a kolozsvári kiadványban: LI helyett LIX, vagy pedig a kézirati példányban, mely bizonyára nem egy másolatban terjedt el az országban, ez a dátum került oda, vagy a nyomtató akarta ezt a művet az újdonság érdekességével feltüntetni. Bármint legyen a dolog, kétségtelen, hogy ez egymástól függetlenül kiadott két kiadvány közül Huszár Gálé az editio princeps. Még egy eshetőség lehetne, ha t. i. maga Bullinger Zürichben 1559-ben kiadta volna e művét s erről nyomatta volna le a kolozsvári nyomda. Ámde erről szó se lehet, Bullinger naplójegyzékeinek V-ik cikkében, melyben a Gessner-féle catalogus kiegészítéseül az 1545-től 1560-ig nyomtatásban megjelent összes munkáit maga sorolja föl, ez a mű egyáltalán nem fordul elő.¹ Másfelől Zürichben, hol Bullinger műveinek legteljesebb gyűjteménye található a városi könyvtárban, kérdésemre szintén azt felelték, hogy nem ismerik ezt a művét,² tehát semmi-

¹ Ráth György Bullinger. 19. l.

² Eine Ausgabe »Institutiones« — írja a zürichi városi könyvtár tit-

féle más nyomtatott kiadása e műnek nem lehetett, csak ez a két magyarországi, s ebből a második kolozsvári kiadványt, mely szintén 1559-ben jelent meg, az első kiadás alapjául szolgáló kézirat másolatából nyomtatták ki.

Most már ez editio princeps alapján, és pedig éppen a kiadás végén levő évszám nyomán, Bullinger e művének megírása körülményeit s történetét is megállapíthatjuk. Ráth György Bullinger-ről szóló művében számot ad Bullinger magyar összeköttetése kezdetéről.¹ Feyérthoi András magyar udvari kancelláriai titkár írja hozzá a legkorábbi levelet Bécsből 1551 évi márczius hó 26-áról. Nagy elismeréssel szól Bullinger érdemeiről, panaszolja a predicatorok üldöztetését, kik azonban mindamellettt állomásukat el nem hagyják; ezek óhajtásainak is megfelel, midőn ő Bullingert felkéri, hogy úgy az üldözötteket, mint egyáltalán mindazon jó keresztényeket, kik reá szorúlnak, az általa czélszerűnek találandó módon vigasztalással lássa el és a Jézus Krisztushoz való hitben megerősítve kitartásra buzdítsa. Tanácsokat és utasítást is kér hit-tani dolgokban Bullingertől. Kéri végül a választ amaz egyén útján, kit sorai kézbesítésével megbízott. Ha pedig ez minden pontra nézve nem volna lehetséges, óhajtja, hogy a leveleket, melyeket Bullinger jövőre hozzá intéz, Geryo vagy Achilles augs-burgi orvosok kezeihez származtassa.²

Bullinger e levélre nem csak válaszolt, hanem Feyérthoinak

kára levelében — findet sich hier nicht vor. Von unsern vielen Bullinger Drucken geben wir Ihnen hier diejenigen, die möglicherweise mit den »Institutiones« identisch sein könnten. — Perfectis Christianorum. 8. Tiguri. Andreas Gessner jun. et Rod. Weissenbach. 1551. — Perfectis Christianorum. 8. Tiguri, ap. Gessneros. 1555. — Der Christenheit rechte Vollkommenheit. 8. Zür. Andr. Gessner d. j. u. Rud. Weissenbach. 1551. — La perfection des chrétiens. Demonstratione Faite au roy Henry. II. 8. Zür. A. Gessner et Rud. Weissenbach. 1555. — Antithesis et compendium evangelicae et papisticae doctrinae. 8. (Tiguri). Frosch. 1551. — Antithesis et compendium 8. Tiguri. Joh. Casp. Suter. 1655. — Die rechten opffer der Christenheit. Ein Predigt. 8. Zürich. Frosch. 1551. — Die rechten opffer der Christenheit. Ein Predigt. 8. Zürich. Frosch. 1552. — Die rechten opffer der Christenheit 8. Zürich. 1555. — Bericht wie die so von wegendes heiligen Evangeliums versucht werdend, antworten mögind. 8. Zür. Chr. Froschower. 1559. — Instituto eorum qui de fide examinantur in Lat. conv. per. Jos. Sinterum. 8. Tiguri. Frosch. 1560.

¹ I. m. 6-8. l.

² U. o.

egszersmind megküldötte az általa kívánt oktató s buzdító iratot, melyet Feyérthoi 1551 október 10-én Bécsből kelt második levelében lelkesen megköszön.¹ Ráth György véleménye szerint² ez az értekezés nyomtalanul elenyészett, hihetõleg nem is jött sajtó alá, hanem kéziratban terjesztetett. Az általunk talált kiadvány adata szerint az Institutiot 1551 júniusban írta Bullinger. Ez a dátum éppen beleillik a Feyérthoi kérése és köszönete közé s ezért azt állítom, hogy az *Institutio az a mű, melyet Bullinger Feyérthoi kezeihez küldött* ennek kérésére; mely diu delituisset 1551—1559-ig kéziratban, Magyarországon, mikor egyszerre két helyen: Magyaróvárrott s Kolozsvárrott kiadták. Editio princepsnek pedig azért nevezhetjük a Huszár Gál kiadványát, mert ez a kiadás a Feyérthoihoz küldött eredeti kézirat alapján történt.

Foglalkozunk most a Huszár Gál nyomtatványával, mely kezünkbe került, kiáztatás utján. A nyomtatvány címlapja hiányzik, a rajta levő címet a Huszár Gál fönnebb említett levele alapján, a következőnek vélem: Heynrici *Bullingeri Institutio christianae fidei ad oppressas Hungariae ecclesias*. Nyomtatási hely és év, a mi valószínűleg nincs kitéve a címlapon, *Altemburgi Pannoniorum* (Magyar Óvár) 1559.

A nyomtatvány A—F, tehát 6 ives kis oktáv alaku könyv, melyből a könyvtáblában az egyes ívekből a következő leveleket találtuk. A ívből: A₂, ₃ és a párhuzamban 6—7 levelet; B ív teljes; C ívből: C₂—₃ s a megfelelő 6—7 levél; D ívből: D, D₄, D₅ és D₈ lev.; E ív teljes, az E₃ levél felső sarka leszakadva; F ívből: F, F₂, e lap egy része hiányos; F₃, F₄ és F₅ jelzésű lapnak megfelelően van a mű befejező lapja, az ív többi 3 lapja mint tiszta papir van meg. Összesen állott a mű A—F₅ = 45 levélből melyből példányunkban megvan 33 levél. Továbbá még két példány az A ív fönnebb kimutatott leveléből, mely ív e részén a Huszár Gál előszava teljesen meg van, összesen tehát három példányban került most elő s végül másodpéldányban megvan a táblából kiáztatás által a D és az F ívek egy két levele, az F. iveri igen szakadozott, hiányos állapotban. Az előszó, melyet Huszár Gál mint kiadó és nyomtató írt, mely egyúttal ajánlás is, így hangzik:

PIETATE SIMVL ET DO- || Ctrina clarissimo viro Johanni

¹ U. o.

² I. m. 10. l.

Seba- || stiani Fauschero, Sereniss. Bohe- || morum Regis Maximiliani
 Cō- || cionatori, Graciam et pacem Dei precatur in || Christo Iesu
 D N. || CVM diū apud nos de || lituisset Libell⁹ sanē au- || reolus
 excellentissimi || Theologi HEINRI || CI Bullingeri, ad moe- || rentes
 sub tyrannide || Mahumetica et papistica nostrae Gentis || Fratres
 scriptus, operae praecium esse duxi tandem ipsum emittere, quo
 se in tātis re || rum discriminibus cūm pij Ecclesiarum pa- || stores,
 tūm etiam multi alij boni viri erigāt et in vera ac sincera
 Christi doctrina ful || tiant. Cunq̄ diū in animo meo versarem || cuius
 sub auspicio opusculum tam sancte || prodiret in lucem, tu mihi
 vir clarissime (örszö ; *prae*)

praecipie occurebas : qui inter insult⁹ Satellitum Romae
 sanguinariae, quasi flu || ctibus aestuantis Maris iactatus, summa
 cu || ra ac vigilijs, Ecclesiam CHRISTO RE || giae pontifici vnico, nō
 solum in Austria || colligis, verūm tuo apud principem catho || licum
 patrocinio, etiam in calamitosissima Hungaria eiusdem Christi
 vexillum erigis, || cūm meticulosis profugisq̄ ob Antistitum || ponti-
 ficiorum barbarum tyrannidem, ver || bi DEI veris Ministris, spem
 animumq̄ red || dis. Quibus tuis ex afflatu diuino factis, || omnium
 praesulum laruatorum (qui in do || mibus Regum suam tantum
 rem agunt) || functiones non solūm superas, verū etiam || planē
 Epicureas Lucianicasq̄ esse delitias || et cum dispēdio plurimarum
 animarū cō- || iunctas iā dudūm testatus es. Fac itaq̄ vir praestan-
 tissime, ut et in posterū tale sum- || mi Ducis CHRISTI Athletam
 nobis te praebeas, quō miserae ouiculae saluato || ris, per illos in
 faucibus haereditarij nomi || nis Christiani hostis bruta socordia
 defer- || ta ac neglectae, in ouile Christi recolligan || tur, ac tandiū
 in officio pietatis cōtinean- || (*örszö*: tur),

tur, dōec Pater misericordiarum, respectu || vnigeniti Filij
 sui, manus suas exerendo, graues simul p aliquem Heroum
 lupos gre || gi Christi parcere nescientes, ab ouili Do- || minico
 propulsauerit. Vale in ppetuūm || et hoc quale cūq̄ nomini tuo
 dicatum ae- || qui boniq̄ consulas. Altemburgi Pan- || noniorum,
 Idibus Nouembris 1559. || R. T. Obsequentiss.

Gallus Hußár Anaxius,

Minister Ecclesiae Altemburgensis.

Szabó Károlynak 1867-ben tett kérdésére pedig, hogy vajjon
 a magyaróvári nyomda betűi azonosak-e a Huszár Gál által

Debreczenben nyomtatott betűkkel, feleletem ez : *azonosak*. Gondosan összehasonlítottam ezt a magyaróvári nyomtatványt Huszár Gálnak debreczeni nyomtatványával: úgy a bevezetés, illetve ajánlás apróbb betűje, mint a szövegnek nagyobb antiqua betűi, valamint az initiale teljesen azonos. Az A₂ lapot, melyen az ajánlás kezdődik, hasonmásban láthatja idemellékelve az olvasó. A magyaróvári nyomtatvány azonban sokkal tisztább s jobb, mint a debreczeniek. Tökéletesen igaza van Ballagi Aladárnak, Huszár debreczeni nyomtatványai »a nyomdászok ujonczsága s a javítnok restsége és szakavatatlansága miatt, telvék sajtóhibákkal, kövér betűi, rozsz festéke és papirosa miatt piszkosak, olyanformák, mint a mai kefelevonatok.«¹ Magyaróvári nyomtatványa igen erős

papíron van nyomtatva s éppen ezért csinosabb, valamint Debreczenben Huszár könyvnyomtató utódja Török Mihály szintén a régi magyaróvári betűkkel nyomtatott, de jó papiroson s tisztábban. A magyaróvári nyomtatóműhely általunk ismertetett nyomtatványa papirosának vízjegyét szükségesnek látjuk itt pontos rajzban bemutatni.

Azt hiszem, hogy az még bécsi papír, vagy osztrák papír-malom papírja, mert e vízjegyhez hasonló egykorú bécsi keletű oklevél papírján láttam. A debreczeni nyomtatvány papírja egészen másféle készítmény.

2. Nyomtatványok költött nyomtatási helylyel és nyomtatókkal.

(1672—73.)

Öt polemikus mű jelent meg Kolozsvárott 1672-ben. Szabó Károly R. M. K. II. köt. 1293—95 és 1319 szám alatt leírja mind az ötöt : *Austriaca Austeritas* s a vele együtt nyomtatott *Austriacae Austeritatis Continuatio* és *Falsitas Toti Mundo de tecta* és *Justi de Palma Florentini Austriacae Austeritatis eiusdemque Continuationis Confirmatio*, e négy mű szerzője Bethlem Miklós, továbbá Csipkés György kamarásnak *Molimen Sisyphicum* cz. műve, melyet

¹ Ballagi Aladár : A magyar nyomdászat tört. fejlődése. (Budapest, 1878.) 54. l.

Thysanodes álnév alatt bocsátott ki. Kolofonja: Ostensa per Georgium Nicolai Thysanodem. R. D. T. V. Q. D. D. M. R. Theopoli Hyporygiadae. Anno 1672.

Ezek közül az első három nyomtatvány álnévvel jelzett könyvnyomtatónak pseudonymja belejutott tévedésből nem egy munkába valódi létező könyvnyomtatónak. Szabó Károly is jelezte, hogy e nyomtatványokat Kolozsvárott nyomtatták, azt azonban nem írta meg, hogy nem csak a könyvnyomtatási hely, hanem a könyvnyomtató műhely neve is költött. Ebből származhatott a tévedés. Firtinger Károly, ez a kiváló szorgalmu és derék könyvnyomtatási szakíró, kinek a Grafikai Szemlében 1892—94-ig cikksorozata jelent meg *Hazánk könyvnyomtatói Hunyadi Mátyás idejétől 1848—49-ig* címmel, maga is kijavítja tévedését, mely szerint 1672-ben Veracius Konstantin és Speracius testvérek nyomdászkoztak Kolozsvárt. »Ezen hamisnak bizonyult adatot — úgymond Firtinger — szóról szóra átvettem a Magyar Könyvszemle egy régebbi évfolyamából.«¹ A tévedést okozó álnevek a következők: az *Austriaca* Austeritasnál Venetiis, Typis Fratrum *Veracii, Constantini* et *Speracii*. Azaz *Igazmondó, Álhatatos* és *Reménykedő*, nem pedig Veracius és Speracius fivérek. Az *Austriacae* Aust. Continuationál Venetiis Typis Haeredum Magnanimi, Audacis et Bellicosi, a *Falsitas detecta*-nel Antverpiae apud Constantinum Veracium, Sub Signo Bonae Spei. Anno 1672.

Semmi ok sincs arra, hogy ez a tévedés tovább is éljen. Megszüntetésére elég volna rámutatni Szabó Károly véleményére, melyet senki sem czáfolt meg. Ámde, minthogy éppen Szabó Károly művének megjelenése után még mindig föl-fölmerül ez a téves adat, összehasonlítottam magam is az *Austriaca* Austeritast s Continuatíóját, az akkoriban megjelent kolozsvári nyomtatványokkal. Minden kétséget kizárólag igaza van Szabó Károlynak, az *Austriaca* Austeritas, ennek Continuatíója, valamint a *Falsitas detecta* kolozsvári nyomtatványok.

Ime néhány adat az általam tett összehasonlító vizsgálat eredményéből. Czeglédi István, *Az Úr frigyszekrénye előtt Dágon ledülése* stb. (R. M. K. I. 1100.) című művét Veresegyházi Szentyel Mihály nyomtatta Kolozsvárott 1670-ben. Összehasonlítva az

¹ Grafikai Szemle 1894. 59. l.

Austriaca Austeritast Czeglédi művével a következő egyező betűformákat és diszitéseket találjuk,

1. Austriaca Austeritas cím lapjának első sorában a nagy betű, formában és nagyságban azonos a Cz. műve cím lapjának első sorában levő nagy betűvel. Különösen a *Z U* betű hasonlatossága feltűnő.

2. Az A. A. aul. 2-ik, 6 és 7-ik sorának betűi azonosak a Cz. műve címl. 1 ; 12 és 20-ik sorával.

3. U. a. 10 ; 13 és 18-ik sorában levő cursiv betűfaj azonos a Cz. műve 11 és 17-ik sorban levő cursiv betűvel.

4. U. a. A₃ lapon levő lécz-diszítés azonos a Cz. műve cím lapjának belső oldalán levő léczdiszítésével.

5. Az Austriaca Aust. Continuatioja 6-ik sorának betűi a Cz. műve cím lapjának 18-ik sorában foglalt betűfajtavál azonosak.

6. A₂ A. A. Kolofonja Constantini & Speracii szavak azonos betűfajtavál vannak nyomtatva az Austr. Aust. Continuatioja cím lapjának e szavaival: Typis Haeredum Magnanimi, Audacis & Bellicosi szavak betűivel, ezek pedig teljesen azonosak.

7. Az Austriacae Aust. ejusd. Cont. Continuatio belső cím lapjának lécze azonos Cz. műve belső cím lapjának léczével. Végül 8. e három mű papírja és 9. alakja nagyságban is teljesen ugyanaz.

Tovább vizsgálni fölösleges, mert kétségtelen, hogy Veracius testvérek nyomdája nem létezett sem Kolozsvárott, sem máshol, hanem az itt felsorolt műveket, azokat is, melyeket nem vizsgáltam meg, de melyekről Szabó Károly írja, hogy kolozsvári nyomtatványok: Kolozsvárott és pedig minthogy akkor más nyomtatóműhely itt nem is dolgozott, Verese gyházi Szentyel Mihálynál nyomtatták.

3. M. Tótfalusi Kis Miklós Amszterdamban.

Tótfalusinak amszterdami lakása (legalább is egyik lakása) címét megőrizte számunkra Kaposi Sámuelnek egy följegyzése. Kaposi (Juhász) Sámuel ev. ref. theologiai tanár (sz. 1660, megh. 1713.) 1683—1686 hollandiai egyetemeken tanult és Tótfalusinak 1685-ben Amszterdamban megjelent ismeretes híres bibliája korrigálásában Csési Jánossal együtt leghathatósabb támogatója volt. Rájuk bízta Tótfalusi a Jansonius-féle bibliának összehasonlítását,

az eredeti szöveggel s más fordításokkal, egyúttal az új magyar bibliában a Tótfalusi helyesírási elveinek alkalmazását. Külön utasítást adott nekik a javításban követendő elveket illetőleg.¹ Kaposinak az Erdélyi Múzeum Egylet kéziratárában van egy kéziratkötet, melynek címe: Manuscriptorum | Tomus Septimus | Continens | OMNIARIVM | *Samuelis Caposi* | Anno Dni | MDCXV. Vaskos kis jegyzőkönyv, benne egész sereg különböző följegyzéssel akadémiai tartózkodásáról s útjairól, orvosi formulák, találmányok stb. E kötetben, Kaposinak 219 folyószámmal ellátott jegyzetében, a következőket olvashatjuk:

219. A Tótfalusi Ur szállásának Titulusa Amstelod.

Mr Mr Nicolaes Kis. woonende op te
achter Burg Wal. over de Brouwery van de
Swaen. ten huysen van Warner Warners.

Azaz: Kis Miklós Mester (Mr = Mester) lakik a nyolczadik *Burgwalon* a Hattyuhoz címzett serfőző házzal szemben Warner Warner házában.

Felkértem az amszterdami egyetemi könyvtár igazgatóját, (vagy mint hivatalos címe szól, könyvtárosát), hogy szíveskedjék utána nézni, ki volt a Tótfalusi házi gazdája s megvan-e még a ház, melyben lakott. A külföldi embertől megszokott szives készséggel Dr. C. P. Burger bibliothecarius úr azt válaszolta, hogy ezzel a lakásczímmel a lakás helye könnyen megtalálható. A városi levéltáros szíves volt utána nézni, hogy a szóba jöhető házak közül be volt-e írva valamelyik, a Warner Warneré gyanánt? De a megfelelő korszakban más neveket találtak tulajdonosokul. Warner maga is bérlő lehetett. Így tehát bizonytalan, hogy a Hattyu serfőzővel szemben fekvő házak melyikét érti a följegyzés. Egyik e házak közül mai napig megtartotta régi alakját, de persze azt, hogy Tótfalusi abban lakott volna, nem lehet tudni. Kérésemre, hogy az amszterdami egyetemi könyvtárban nincs-e valami adat Tótfalusira vonatkozólag, a könyvtáros úr tudatta, hogy a Kis által 1685-ben kiadott bibliának egy szépen kötött példánya van meg a könyvtárban a következő írott aján-

¹ Tótfalusi: *Apologia Bibliorum Kolozsvár 1697.* 3-ik lapon. Ez elveket ismerteti Dr. Dézsi Lajos, Tótfalusiról írott életrajzában. Budapest, 1899. 62-ik lapon.

lással : *Amplissimae Bibliothecae Illustris Scholae Amstelodamensis, hoc quicquid est, ornandae adjicit. N. K. Impressor.* Mint látható, maga Tótfalusi adott e nevezetes nyomtatványából egy példányt ajándékba az egyetemi könyvtárnak.

4. Könyvnyomtatás a XVIII-ik század végén Erdélyben..

(Ifj. Hochmeister Márton Kolozsvártt 1791-ben.)

Ifjabb Hochmeister Márton 1790-ben Kolozsvártt, mint maga írja naplójában, a dikasterialis munkák olcsóbb szállíthatása tekintetéből nyomdát és az irodalom terjesztése czéljából könyvkereskedést rendezett be, mely utóbbi, ugymond, a magyar irodalom sok közhasznú eredeti és fordított művel gyarapította. A két Hochmeister működéséről s életéről Sennowitz Adolf¹ ismertetést adott, Hochmeister Adolfnak atyjára, ifj. Mártonra vonatkozó művét (Nagyszében 1873) fölhasználva, s ebben ifj. Hochmeisternek Kolozsvárra jövele után itt támadt bajairól is megemlékezik. Mi, ez alkalommal, egykoru hiteles adatokkal akarjuk megvilágítani azokat a viszonyokat, melyek akkor Kolozsvártt a könyvnyomtatás s a könyvkiadás terén voltak. Igen jellemző, de elég szomorú adatok ezek ; az 1790/91-ik kolozsvári országgyűlés jegyzőkönyvéből irtuk ki s mutatják, hogy az a türelmetlenség és rossz indulat, mely Tótfalusi Kis Miklóst kilencz évtizeddel amaz országgyűlés előtt megtörte és sirba vitte, még fokozottabb s veszedelmesebb mértékben támadt Hochmeister ellen. Tele buzgalommal s hazafias törekvéssel megindítja az első erdélyi magyar hírlapot, az *Erdélyi Magyar Hírvivőt* Hochmeister 1790 ápr. 5-én Nagyszébenben; Kolozsvártt is üzletet alapítva, magyar lapját ide áthozta. Hochmeister kényszerítve volt Kolozsvártt nyomdát alapítani, mert a guberniumot Kolozsvárra helyezték át s ő, mint dicasterialis nyomdász egyebet nem tehetett, mint, hogy üzlete egyrészt Kolozsvárra telepítette 1790 őszén. Nyolcz kocsi-val vitte magával könyvnyomtató és könyvkötő felszerelését, egyegy kocsiért 100 frt fuvarbért fizetett, 6000 frt áru könyvárúsi készletet is vive Kolozsvárra.² Kolozsvártt akkor a katolikus püspökség s az ev. ref. kollegium nyomdája működött. A reájuk

¹ Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 8-ik évf. 1898. V—XLVIII. l.

² I. m. XVI. l. és Hochmeister Ad. művében 53. l.

nézve kellemetlen versenytárs ellen nagy hamar föllépett mindkét nyomda, gondnoksága útján.

Az országgyűlés ötödik ülésén, 1790 deczember 30-án, megkezdődik a háboru Hochmeister, a jövevény ellen. Első bűne, hogy kinyomatta a királyi propositioikat, melyeket a deczember 23-án tartott harmadik ülésen fölolvastak. Második s legfőbb vétke, hogy nemcsak dikaszterialis, hanem egyéb nyomtatványokat is készít, szóval, hogy versenyez a két kolozsvári nyomdával.

Az 1791—92. országgyűlés jegyzőkönyve így adja elő az ügyet.¹

(Ötödik ülés Karátson Havának 30-ik Napján, 1790 esztendőben):

5-ször. A' statusok kedvetlenül jelentik a' Statuum Praesidens Úr Ó Exellentziájának, hogy hírek s akaratjuk nélkül a' Királyi Fel-tételek már kinyomtatva széllyel hordoztatnak. A' Catholicus Püspök Úr Ó Exellentziája, és a' Helvetica Confession lévők Kolozsvári Kollegyiom Curatorai részéről pedig panaszoltatik: hogy noha mindeniknek ezen városban könyvnyomtató Mihellye vagyon, mindazonáltal Könyvnyomtató Hochmeister itten Jövevény lévén, a megnevezett panaszló Feleknek nagy kárával maga Mesterségét gyakorolván, a' Fő Igazgató Tanátsától való Munkákon kívül egyebet is Sajto alá tenni s Világ eleibe kibotsátani merészel, kérvén ezek iránt elégtételt, és rész szerént orvoslást tétetni.

A' Méltóságos Statuum Praesidens Úr Ó Exellentziája magára veszi, hogy az említett Könyv-Nyomtatót magához hivatván megtudakozza: hogy azon Királyi-Feltételeket kitől nyerte és ki engedelméből nyomtatatta ki? Mindezekről a Statusoknak és más panaszló feleknek illendő elégtételt szerezni igyekszik, 's hólnapi napon az iránt a Statusoknak jelentést téssen: az alatt is a Könyvnyomtatónál készen lévő Exemplárokat benniltván.

Mindjárt másnap az ülés elején jelentést tett az elnök gr.

¹ Az Erdélyi Három Nemes Nemzetekből álló Tekintetes Rendeknek 1790-ik esztendőben Karátson Havának 12-dik napjára Szabad Királyi városban KOLO'SVARra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges Gyűléseikben lett végzéseknél és foglalatosságoknak *Jegyzőkönyve*. Kolo'sváratt. Nyomt. a' Ref. Kolégyom betűivel MDCCXCI. eszt. 71—72. 1.

Kemény Farkas, megbízatásáról: (Hatodik ülés Karátson havának 31-dik napján 1790. esztendőben) 1-ben. A Méltóságos Statuum Praesidens Úr Ő Exellentziája jelenti: hogy a tegnapi Végzés szerint Könyv nyomtató Hochmeister Mártont magához hivatván, végére ment tőlle mind annak, hogy a Királyi-Feltételeket kitől nyerte ki, mind pedig annak, hogy ki engedelmével nyomtatatta ki? Ki-is úgy felelt légyen, hogy némellyek az említett Királyi Feltételeket nálla keresvén, hogy azzal szolgálattokra nem lehetett, mintegy nehézségeket mutatták, kívánván azért a Közönség szolgálattayára való készségét e' részben is megbizonyítani, a Méltóságos Királyi Commissarius Plenipotentarius Úr Ő Exellentijájától¹ nyomtatásra kikérte, 's meg is nyerte. A' midőn pedig a még nála készen levő Exemplároknak árura való bocsáttásától Ő Exellentziája által tiltatnék, jelentette: hogy a többi Könyvkötők ő tőlle legutolsó Exemplarig mind megvették légyen. Továbbá értésére adván Ő Exellentziája az említett Könyvnyomtatónak azt is, hogy mind a Méltóságos Catholicus Püspök Úr Ő Exellentziájának, mind pedig az Helvetica Confession lévők Kollegyiomának Könyvnyomtató Miv-hellyek itt helyben lévén, azok mellett levő Könyv-Nyomtatóknak nagy sérelmekre lenne nékie mint idegennek ide lett jövelele és mesterségének folytatása; erre a nevezett Könyvnyomtató magát azzal mentette: hogy ő Priviligialt Dicasterialis Könyvnyomtató lévén, minthogy Privilegiumának ideje még két esztendő múlva fogna kitelni, a Fő Igazgató Tanáts parantsolattayára kévánt itten megjelenni.

Mellyre végeztetett, hogy a' kik ezen Könyvnyomtatónak itten létivel, s Mesterségének folytatásával magukat megsértetteknek tartják, sérelmeket annak rendi szerint Irásban a Statusok eleibe terjesztvén, igyekeznek a Statusok a Fő Igazgató Tanáts által megorvosoltatni, ez után pedig az Országot illető dolgok a Statusok híre s engedelmé nélkül ki ne nyomtattasanak.

A következő év elején, Boldogasszony Havának 12-ik napján, az országgyűlés tizedik ülésén üzleti diadalt aratott a reformatusok nyomdája Hochmeisteren, mert bár ő olcsóbban vállalkozott volna, mégis a ref. nyomda kapta meg a jegyzőkönyvet,

¹ Br. Rall altábornagy.

melynek magyar nyelven írását és kinyomtatását az országgyűlés mindjárt első ülésén kimondta.¹

Az országgyűlés tárgyalása és határozata erre nézve a következő:

(A kilenczedik ülés. B. A. havának 11. napj. jegyzőkönyvéből.)
4-szer. Jelentés tétetett arról, hogy a' Jegyzőkönyvnek kinyomtatásához hozzá kellenék fogni 's az Nyomtatásban eshető hibáknak eltávoztatására nézve bizonyos személyeket ki nevezni.

A' Jegyző Könyvnek a' dolog méltóságához illendő móddal való ki-nyomtatására nézve a' vigyázás, és hibáknak megjobbítása Donáth Antal, Aranka György és Szeli Josef Atyánkfiakra bízott oly útosittással, hogy az itten levő Könyvnyomtató Műhelyeket meg-vizsgálván, maguk Itéleteket arról, hogy mellyiknek szebbek, tisztábbak, és jobbak a' Betüi, mellyiknek léznek elégséges Betüi és tisztább Papirossa a' Jegyző Könyvnek ki-nyomtatására végére menvén, egyszersmind a' kinyomtatáshoz kívántató költségről is a' közelebb tartandó ülésben a Statusok eleibe terjeszszék.

Végezett továbbá: hogy a ki-nyomtatandó Jegyző Könyv Nyomtatványából a Fő Igazgató Tanács és Királyi Tábla Tagjainak, a Fő Tiszteknek, Regalistáknak, Vármegyék- Székely és Szász Székek, Vidékek és Taxalis Helyek követtyeinek mind magoknak, mind pedig Vármegyejek, Székjek, Vidékjek és Városok Archivumainak egy-egy Nyomtatvány ingyen adatassék. Ezen Végyés után a gyűlés eloszlott.

A döntés a tizedik ülésen történt. A jegyzőkönyv felolvasása után rögtön megkezdődött a vihar Hochmeister feje fölött.

Donáth Antal és Aranka György atyaikfiai — mondja a jegyzőkönyv — úgy mint a Jegyző könyv kinyomtatásának jó móddal való végben vitelére kineveztetett vigyázó Biztosok jelentik, hogy az előbbeni ülésben tett végzéshez képest, mind a' Catholicus Püspök Úr Ö Exellentziája, mind az Helvetica Confession levők Kollegyiomja, mind pedig Hochmeister Márton Könyvnyomtató Sajtóját meg-vizsgálták: a Püspök Úr Ö Exellentziájáénak nagyobb része Fejérvárra lévén szállítva, magok is Biztosokul úgy láták, de a Gondviselő is

¹ Jegyzők. 31. l. 15. pont.

úgy adta fel, hogy az itten lévő része alig volna elégséges Jegyző könyvnek egy egy Árkusonként való kinyomtatására, sőt ha az Árkos sűrű, annyira sem juthatnának a' Betük; az Helvetica Confession lévők Kollegiumában és Hochmeister Mártonéban mind a' Betük, mind a' nyomtató Papiros tiszta, 's az elsőnek Gondviselője fogadta is, hogy a' Jegyző könyv nyomtatására hasonló Papirossal elegendőt fog szerezni: Betü annyi számmal találhatik mind a kettőnél, hogy három Árkost lehetne egyszerre kiszedni a' nélkült (sic), hogy egy vagy más levélnek elhányására kelessék a szedőnek várakozni. A' kinyomtatásra kívántato költséget a' mi illeti: Hochmeister Mártonnál azon az Áron, mellyen a Fő Igazgató Tanátsnak is dolgoznak, tudni illik Árkosát $1\frac{1}{2}$ krajczárért váltolták; a' Kollegiumbeli könyvnyomtatók pedig Árkosáért 2 krajczárt kívántak; jelentem mindazonáltal, hogy ebben is megkévánnak egyezni; mind a kettő pedig egyáltalában jelentette, hogy ha csak a Statusok öt vagy hat száz Exemplárnak kifizetésit magokra nem veszik, a' Jegyző könyvnek kinyomtatását tellyességgel magokra nem válallhatják.

Mint hogy ezen Jelentés szerént — így hangzik a határozat — az Helvetica Confession lévők Kollegiumjának Privilgiált Könyvnyomtató Sajtója, mind Betüinek és nyomtató Papirossának tisztaságára, mind a' Betüknek elegendő voltára nézve olyan állapotban vagyon, hogy a' Jegyző könyvek kinyomtatását illendőképpen véghezviheti; Hochmeister Márton pedig noha a Fő Igazgató Tanátsnak szegődött könyvnyomtatója lenne, itt mindazonáltal Jövevény lévén, 's az ország-gyűlésének Jegyzőkönyve az Ország Rendeit illetvén, végeztetett: hogy a' Jegyző könyv az Ország költségére az Helvetica Confession lévők Sajtója alá botsáttassék annyival is inkább, hogy ez alatt gyakor Magyar munkák fordulván meg, 's a' Jegyző Könyv is Magyar Nyelven levén iratva, annak legjobb móddal való ki-nyomtatását ettől lehetne remélni.

Ugyan e gyűlés következő pontjában már a legerősebb és legveszedelmesebb vád zuhan a várostól éppen távol levő Hochmeister fejére. Vádolják, hogy német naptárában lázító módon ír a Hóra lázadásról s hogy a királyi föltételeket közölte, a tilalom ellenére, a Magyar Hír Vivőben, és pedig magyarra fordítva. Ez a két vád nagy sereg kellemetlenségnek és zaklatásnak forrása lön Hochmeister számára. Oly érdekes a könyvnyomtatás törté-

nete és kulturtörténelem szempontból ez az egész hajsza Hochmeister ellen, hogy az ügy további részét is érdemes közölni s — elolvasni.

(Panaszolnak a' Rendek, hogy német Kalendáriumában a' Hóra-által indított paraszt háborut a' földes Uraság kissebbségére czélzó móddal írva nyomtatta ki, és hogy a Királyi Feltételeket, az .O Gy. végzése ellen Ujság-Leveleiben balra magyarázható magyar fordításban közönségessé tenni merészelte.)

3-szor: (Tizedik ülésből.) Nagy megilletődéssel jelentik némely atyánkfiai, hogy Hochmeister Márton Könyvnyomtató által Világ eleiben botsátott Német Kalendáriumban Hóra által indított Paraszatok zenebonáját olyan környülállásokkal olvassák le-irattatva, mintha a Parasztságot a' Földes Uraságok rendkívül való keménysége lázasztotta volna fel, mely a valósággal éppen meg nem egyezik, sőt a Nemességnek, Földes Uraságnak és az egész Hazának kissebbségére és romlására tzelozó szándékkal gondoltatott ki. Melly tselekedete által Hochmeisternek az egész Haza ugyan, de nevezetesen Hunyad, Zaránd, Fejér, Torda és Kolos-vármegyék mellyek azon zenebonának kedvetlen történetét leginkább érzették, 's mint-hogy annak indításában a Földes Uraságnak ártatlanságát az is nyilvánosságossá teszi, hogy a' nem más Uraság Jóságában, hanem a Zalathnai Fiscale Dominiumban kezdődött, sőt maguk az Indítók is ugymint: Hora, Kloska és Krisán György az említett Fiscale Dominiumbeli Jobbágysok voltak, magukat kiváltképpen megsértetteknek állítván, mindnyájjan ugyan, de nevezetesen Hunyadvármegyének követei hathatósan kérék a Statusokat, hogy e' gonosz tselekedetét Hochmeisternek büntetetlenül ne szenvedjék, hanem ily felettébb való megbántódásokért illendő elégtételt vévén, mind tselekedete, mind pedig példás büntetésének neme a közre botsájtandó Ujságok által Világ eleibe terjesztessék. Mellyre mások által-is annyival inkább érdemesnek itéltetett, hogy ámbár ezen közönséges Gyülekezetnek Végezése által az Ország Gyülését illető dolgoknak közrebocsátásától tilalmaztatva lett légyen, még-is újra most a' Magyar Hirvivő nevezet alatt ki jönni szokott Ujságban, melly az 3-dik szám alatt költ, a' Királyi fel-tételeket Magyarra fordítva közönségessé tenni merészelte, még pedig a Jobbági szolgálatról szölvő Czikkelyére nézve öly hibás fordítással, mellyhez bal magyarázat férhetvént kedvetlen következeseket hozhat magával.

A határozat erre a jegyzőkönyv szerint, következő:

Melly iránt tanátskozván a' (a kalendáriumok és ujságok mind Hochmeisternél, mind más könyvkötőknél elpétséltetni és confiscáltatni, a dolog kinyomozására pedig biztosok rendeltettek) Statusok, végeztetett: hogy mindaz említett német Kalendáriumok, mind az Ujságok valamint Hochmeisternél magánál, úgy, ha a' több Könyvnyomtatóknál és Könyvkötőknél találtatnának azoknál-is elpétséltessenek és confiscáltas-sanak.

Minthogy pedig nem kisebb vétek az illetén veszedelmes dolgoknak írására pennát fogni, avagy közrebotsátását megengedni, mint azokat Nyomtatás által Világ eleibe terjesztetni, szükségesnek találtatott szoros Visgalás (*Investigatio*) által végére jártatni, mind annak, hogy a Kalendáriumban lévő történetek írása, úgyszintén az Ujságba béiktatott Királyi Feltételeknek magyarra fordítása ki munkája és szerzeménye légyen? mind pedig annak, hogy azon Kalendárium és ujság a' Könyvvisgáló Bizottság (*Commissio Librorum Censoria*) által megvizsgáltattak-é, 's kinyomtatások megengedtetett-é, a' vagy nem? mindezeknek még ezen ülésben leendő végben vite-lére ki-nevezettek Donáth Antal, Aranka György és Szeli Josef atyánkfiai.

Hogy pedig az alatt is mig Hochmeister ellen a kirendeltett Visgalás véghez menne, mind nékie, mind másoknak, kik ebben bünösöknek fognak találtatni, példás büntetések iránt Végezés lehetne, több illetén veszedelmes munkák Világ eleibe ne jöjjenek, szükségesnek vélték a Statusok a Ország Rendeit illető Munkáknak minekelölte nyomtatás alá mennének megvizsgálását az elébb kinevezett három atyánkfíara bizni; e mellett pedig a Fő Igazgató Tanátshoz is Követséget rendelni, melly mind az Kalendáriumban az Horai Zenebonának nem igazán hanem a Nemesség és Földes Uraság romlására tzelozó álnoksággal lett béirásából, mind az Ujságban Magyar Nyelven béirt Királyi Feltételeknek hibás Fordításából esett Sérelmét az Orzágnak fel-fedezvén, egyszersmind jelentse: hogy az Ország Rendei mind a' Kalendáriumból mind az Ujságból Hochmeisternél vagy más Könyvnyomtatóknál és Könyvkötőknél találtató Exemplároknak elpétséltésére és Confiscatiojára Biztosokat küldöttek légyen, oly utasítással, hogy az úttal egyszersmind végére mennyenek a' Kalendáriumban lévő Történetek leírása, úgy a Magyar Hir-Vivöben Magyar nyelven béiktatott Királyi Feltételek fordítása

ki által ment légyen végben? nem különben azok a Könyvvissgáló Bizottság előtt megfordultak-é s annak engedelmével nyomtatattak-é ki, avagy nem? Melly Visgálásnak végben menetele után fennhagyják maguknak a Statusok Hochmeisternek illendöképen való megbüntettetését. E mellett jelentessék meg az is, hogy a' Statusok oly annyira veszedelmes munkának Világ eleibe jövetelét nem gondolhatták egybűnösen származni, hanem hogy a Könyvek Visgálására vagy nincsenek Biztosok kirendeltetve, vagy ha vagynak, azok Kötelességeknak voltaképpen meg nem felelnek; annak okáért szükségesnek vélték a' Statusok, az Ország Gyűlését illető Munkáknak visgálására magok közül bizonyos Személyeket kinevezni; minthogy pedig Hochmeister Mártont a Fő-Igazgató Tanács szegődött könyvnyomtatójának értették lenni a' Statusok, atyafiságosan kéri a' Fő Igazgató Tanástól, sokszor említett Hochmeister Mártonnak szoros Parantsolatot adni, hogy semmiféle Dolgot, mely az Ország Gyűlését illetné, kinyomtatni ne mérészeljen, és ha valamit affélét a Fő-Igazgató Tanács tetszéséből ki-kellene is nyomtatnia, azt Sajto alá addig ne tégye, míg a Statusoktól ki neveztetett Biztosok által annyiban a' mennyiben az Ország Rendeit illeti, meg nem visgáltatnak, maguk pedig a Statusok a' jegyzőkönyvet is nem Hochmeister Mártonnal, hanem a Helvetica Confession levőknek Könyvnyomtató Sajtójok által szándékoznak közre botsáttatni. Mindezeknek bójelentésére a Fő-Igazgató Tanáshoz Követeknek rendeltetnek.

A főtisztek közül:

B. Josika Antal.

A Regalisták közül:

Sándor Mihály.

A Vármegyék Követei közül:

Pelei Imre.

A Székely Nemzet Követei közül:

Török Ferentz.

A Szász Nemzet Követei közül:

Steinburg Károly.

A Taxalis Hellyek Követei közül:—

Gyöngyösi József Atyánkfia.

Míg a biztosok kiküldetésükben nagy gyorsasággal eljártak, az országgyűlés egyéb dolgot végzett, de mihelyt a kiküldöt-

tek visszaérkeztek, újból a Hochmeister ügyét vették elő. Ebből is látszik, hogy mily nagy fontosságot tulajdonítottak ez ügynek. Ime a jegyzőkönyv:

6-szor: (A biztosok a kinyomozásról a Rendeket tudósítják.)

Megérkezvén az Hochmeisterhez rendeltetett vizsgálásból (Investigatióból) a' Biztosok, jelentik, hogy elmenvén Hochmeister Mártonnak szállására, minthogy maga Hochmeister Szebenbe ment, tsak a feleségét találván otthon, először is tölle Német Kalendáriumot 's az harmadik szám alatt költ Ujságokat kértenek; de egyik félét sem adatván elő azt felelte, hogy a' könyváruló Bóltban is Kalendáriumok, nem vélné, hogy lennének, mivel Szebenből keveset hozatnak; Ujságok pedig bizonyoson lésznek, kérdeztetvén az említett Könyv-nyomtatóné arról, hogy a' Kalendáriumokban lévő Történeteknek írása és a' Magyar Ujságban foglalt Királyi Feltételeknek fordítása ki munkája legyen? Arra felelni nem tudott; ellenben midőn arról kérdeztetnék, hogy a' Kalendarium és az említett Ujságok a Könyvvisgáló Biztosság előtt meg-fordultak-é? vagy nem? erre az említett Könyvnyomtatóné elő kerestetvén a' kérdésben lévő Ujságoknak első nyomtatványát a rajta lévő aláírással *Subscriptio*val megmutatta, hogy az a Könyvvisgáló Biztosság előtt megfordult 's azok engedelmével nyomtattatott ki, a' Kalendarium iránt pedig azt adta feleletül, hogy a' még Szebenben nyomtattatván ki, annak vizsgálásáról s nyomtatására nyert engedelemlről itt semmit se mutathatna, ugy vélné mindazonáltal, hogy az is a' Visgáló Biztosoknál megfordult s azok engedelméből botsátatott Sajto alá.

Elindulván azután a Könyv-áruló Bóltba, 's a' Bóltos Legényt szembe' találván, a' Bóltához vissza térítették, az holótt is az előadatott 11 Német Kalendáriumokat és 65 Ujságokat el-petsételték; kérdeztetvén a' nevezett Legény arról, hogy azon Kalendáriumokból kiknek, és nevezetesen a több Könyvnyomtatóknak és Könyv-kötőknek adtanak-é el, vagy nem? erre azt felelte; hogy mivel Szebenből kevés Exemplárokat hoztak által itt igen keveset a' Könyv-kötőknek, a Könyvnyomtatóknak pedig épen semmit sem adtanak el, hanem a Fő-igazgató Tanáts mellett lévő Hivatalok szükségére maga Hochmeister jegyzése szerint (mellyet a Biztosok magukkal el is hoztak) 67 Exemplárok adattattak-bé.

Azon kérdésre pedig, hogy a' Kalendáriumban lévő történetek

írása és a 3-dik szám alatt költ Magyar Hir-vivőben magyar nyelven ki-adott Királyi Feltételek fordítása ki munkája lett-légyen? erre a' sokszor említett Legény azt adta feleletül: hogy a' történetek írását Szebenben ugyantsak Hochmeisternél levő Móor nevezetű Legény munkájának gyanittya, a Királyi Feltételeket pedig Vinkler Professor fordította magyarra. Ezeknek jelentése után a Biztosok az harmadik szám alatt kelt Magyar Hirvivőnek eredeti írását, és annak a' Könyvvisgáló Biztosok által authenticalt első nyomtatványát a Méltóságos Statuum Praesidens Úr ö Excellentiájának által adták.

(A F. I. Tanáts felelete, mely szerént a maga kebeléből is a dolog' végére járására Biztosokat rendelt.)

7-szer: Megérkeznek a' Fő Igazgató Tanátshoz küldött Követek feleletül azt hozván, hogy az illetén veszedelmes munkáknak megakadályoztatására a' Fő Igazgató Tanástól a' szükséges Rendelések meg-volnának tétetve, és a' végre különös Biztosok-is volnának ki-nevezetve, azon Biztosságnak Elölülője Belső Tanátsos Groff Eszterházi János: a külső Országi könyvek vizsgálója Belső Tanátsos Fő Tisztelendő Mártoni József; a ben' való könyvek Könyvek vizsgálói, a Szebeni három Vallásbeli, ugy-mint a' Catholica Hiten, Helvetica és Augustana Confession lévő Papok lennének. A' Gubernator Ur ö Ecellentziája kinyilatkoztatása szerint maga ö Ecellentziája tapasztalván ennek-elötte-is illetén ártalmas Munkáknak Világ eleibe terjedését, Hochmeisternek szoroson és Bóltjának elzárásával léendő megbüntetése alatt még Szebenben meg-parantsolta légyen, hogy semmiféle munkát a' Könyvvisgáló Biztosok engedelmé nélkül Sajtó alá botsáttani ne mérészeljen.

A' mi pedig az Ujságban kinyomtatott Királyi Feltételeket illeti, azok a Könyvvisgáló Biztosok előtt megfordulván, kinyomtatását azért nem ellenzették, hogy Nemes Magyarországon is kinyomtatása és az Ujságokban való közre botsáttása meg-engedetett: A Kalendárium pedig ö Ecellentziája és Groff Eszterházy János Belső Tanáts Ur tudtára vizsgálás alá nem terjesztetett.

Hochmeisternek ezen tselekedetéről való vizsgálás s a Kalendáriumnak 's Ujságoknak el-petséltetése a' Fő Igazgató Tanáts hatalmát illetvén, azt maga fogja véghez vitetni 's tellyes Bizodalommal lenni kéri a Statusokat arról, hogy az efféle dolgokban tsak a'

Statusok tettségéről tudositva légyen, elegendő Elég-tételt fog szerezni.

A' midön az Ország dolgait illető Munkák fognak kinyomtatni, hogy azok az Ország Rendeitől ki-neveztetett Személyek által is megvizsgálthassanak, azoknak a' végre való által adattattásáról Rendelését megtészi; hogy pedig a Jegyző Könyv a' Helvética Confession lévő Könyvnyomtató Sajtója alá botsátassék, a' Fő Igazgató Tanátsnak ellenére nintsen.

8-szor: Bé érkeznek a Fő Igazgató Tanátsnak Követyei, úgy-mint Cserei Farkas és Sándor János Titoknakok (*sic*) azzal az izennettel, hogy a' Fő Igazgató Tanáts értvén a' Királyi Feltételeknek hibás fordítással Magyar nyelven lett közrebocsáttását a' bal magyarázatoknak 's azokból származható kedvetlen következeseknek el távoztatására szükségesnek tartaná, a' közelebb kiadandó Magyar Hir-Vivöben az előbbeni fordításnak hibáját kitenni 's a' Feltételeknek valóságos értelmét közre botsáttani. Hogy pedig a' Fő Igazgató Tanáts a' Statusok tettségének tellyesítésére készségét megbizonyítsa, jelenteti, hogy a' Német Kalendáriumok 's Ujságok el-petsétlésére két Titoknakokat el-küldött, Szebenbe pedig még a' mái Postával fog Rendelés tétetni mind arról, hogy a' Kalendáriomban levő történetek Iroja ki kerestessék, mind pedig arról, hogy Hochmeister mindennemü Munkáknak meg-vizsgálás nélkül való kinyomtatásától Boltjának el-petsételtetése alatt, el tiltassék.

El-menvén az említett követek, a' Statusok Hochmeisternek, 's a' többieknek is kik ebben a dologban bünösöknek találatnának, Törvényes büntetés alá leendő huzatásokról tanátskoztak.

A határozat erre a következő:

Melly Tanátskozás után abban állapodtak meg, hogy a Fő-Igazgató Tanátsból rendeltetett vizsgálsnak megérkezése várattassék el. Mely végzés után a Statusok el-oszlottak.

A Hochmeister ügyének további része még érdekesebb talán s jellemzőbb, mint az eddig való, mégis sem a fia művében, melyet édes atyjáról írt, sem pedig az idézett értekezésben, az ügynek e végső stádiumáról említést nem találunk. Hochmeister dolga ugyanis a *király elé* került. Második Lipót 1791 február 28-án kelt királyi levelében, mely magában foglalta az erdélyi rendeknek 1791 jan. 18-án a hitlevél (Instrumentum Homagii) mellett felküldött

feliratukra adott válaszát, a rendek nagy meglepetésére »kedvetlenül vészi« a Hochmeister Márton »aránti Országos Végzést.« A királyi levél 4-ik pontja, mely egyúttal szemrehányást tesz a rendeknek, hogy Dersi Pál ügyében¹ hogyan jártak el, így hangzik ;

Displicenter intelleximus, quod vos absque praevia eatenus cum Gubernio nostro Regio fota cointelligentia, tam ad examinanda Dersiana Scripta, quam etiam perlustrandam officinam librariam Typographi Hochmeister via Facti processeritis. potestatisque executivae exercitium, etiam durantibus Comitibus privative soli Gubernio nostro Regio competens in obversum Legum, et Constitutionis vobis vendicaveritis.²

A rendek a királyi válasznak e váratlan részére, a válaszra adandó feleletre folytatott tanácskozásuk rendjén, a következő határozatot hozták.³ (Harminczkettődik ülés febr. 15. 1791.)

7-szer: Folytatván Tanácskozásokat a' már sokszor említett Királyi Válaszra adandó Felelet aránt.

Annak negyedik Ponttyára nézve, melyben Ő Felsége abból vett nehézségét teszi nyilvánossá a' Rendeknek, hogy Procurator Dersi Pál Irásainak és Könyv-nyomatató Hochmeister Boltyának vizsgálására a' nélkül, hogy a Királyi Főigazgató Tanáttal egyet értettek volna, mentenek és azzal maguknak teljesítő Hatalmat (Potestas executiva:) mellynek gyakorlása Ország-gyűlése idejekor is egyedül a Főigazgató Tanátsot illeti, tulajdonítottak, Végeztetett, hogy Ő Felségének jelentessék; hogy mentül váratlanabb és reménytelenebb vala Ő Felségének jelentett nehézsége, annál érzékenyebb szívvvel vették azt az Ország rendei, ugyanis egy olyan Tudósittásra, mellyben Ő Felségé-

¹ Dersi Pál ügye szintén jellemző a korra. A rendek őt közkereket alá vetették, mert Udvarhelynek néhány falujából a székely jobbágság a jobbágság alól fölszabadulásáért kérést adott be az országgyűléshez. E kérésben is lázítást találtak a rendek s írójánál házkutatást is tartattak, írásait lefoglalva. Erre vonatkozik a királyi levél, mely a rendektől mindkét esetben tagadásba veszi a végrehajtási jogot, e jog a guberniumot illetvén.

² Jegyzőkönyv 260. l.

³ Előbb az ügy érdemleges tárgyalása előtt az ország rendei szükségesnek állították »a Fő Igazgató Tanátsból végére menni, hogy az említett dologban nem a Fő Igazgató Tanáts küldött-e Ő Felségének tudósítást?« A Követek a gubernátor ama válaszával tértek vissza, hogy ez ügyben a Fő Igazgató Tanáts »legkissebbet se írt légyen a Felséges Udvarnak.« Csak ezután került határozathozatalra a dolog. Jegyzőkönyv 271—272. l.

nek hívségére hittel lett elkötelezéseket, Ő Felségében vetett Bizodalmakat nyilvánosságossá tenni kívánták, arra téendő kegyelmes Válasszában Ő Felségének nem vártanak egyebet, hanem Királyi Kegyelmenek és tettzésének örvendetes Jelentéseit. Nem is foghatták fel az Ország Rendei, mi uton jöhetett-bé Hochmeister és Dersi dolga Ő Felségének a' Hit Levél mellett fel küldött Tudossittásra érkezett Válasszában, és mivel a Királyi Fő Igazgató Tanáts a Statusoktól meg kérdeztetvén azt adta feleletül, hogy az aránt maga részéről a Felséges Udvarnak nem panaszlott, nem képezhetik a' Statusok, hogy érdemelhetett különös Személyeknek feladások hitelt annyira, hogy az ország Rendei annélkül, hogy meghallgattattanak volna, a miatt pirongatást szenvedjenek, annál is inkább, hogy a Vice Cancellariusnak az Ország Rendei által 1695-ben Bójt más havának 21-dik Napján, tudniillik a Cancelláriának első felállítására idejekor kiszabott Oktatásnak tartása szerint kötelességében áll mindennemű és akármely úton Ő Felsége eleibe hatott könyörgő leveleknek, Feladásoknak vagy a Statusokkal vagy a Királyi Fő Igazgató Tanáttal, vagy azt illető Felekkel leendő közöltetését munkálódni, nehogy vagy az Haza Tsendessége felbomlyon vagy az Igazság sérelmet szenvedjen. Mellyet mivel a Cancellaria Tagjai elmulattak, kérettessék Ő Felsége, hogy méltóztassék oly módot feltalálni, melly szerént ezen dolog a' Királyi Válasszal Világ eleibe ne terjedjen, s egyszersmind azoknak neveit kik ezt Ő Felségének feladták, kinevezni. A' mi pedig Ő Felségének azt a kinyilatkoztatását illeti, hogy a tellesítő hatalom Ország Gyűlése idején is egyedül a Királyi Fő-Igazgató Tanátsot illetné, azt a Statusok meg nem esmérhetik, meg lévén annak hatalma, mind a Királyi Kötések mind pedig az Országtól adatott oktatásokban az Ország Gyűlése idejére nézve is határozva.«

Az ország rendei által a királyhoz felküldött latin nyelvű válasznak az ügyre vonatkozó része nem más, mint a határozat fordítása.¹

A király válasza a rendek febr. 28-iki felterjesztésére május 7-én kelt.² A rendek elégtételt kaptak, a király megengedi, hogy előbb írott királyi levelének sérelmes pontja kihagyassék — azaz nem írottnak tekintessék, s így irassék újból.

¹ Jegyzőkönyv 310. l.

² Jegyzőkönyv 441. l.

»Ad 4-tum. Pro uberiori Clementiae Nostrae erga Vos Regiae declaratione admittimus, ut expositi Vobis actus, qui in Causa Advocati Dersi et Typographi Hocmeister (sic) cum laesione activitatis Gubernii. Nostri Regii intercesserunt, Nobisque in serie reliquorum Tractatum Diaetalium relati fuerant, ex B. Nostro Rescripto Regio, super praestito per Vos Fidelitatis Homagio die 28-va Febr. A. Currentis emanato, per novam illius expeditionem exmittantur stb.«

Ezzel ez az ügy véget ért, sőt a következő évi országgyűlési jegyzőkönyvet már Hochmeister nyomtatja, a ki erre, midőn az előbbi jegyzőkönyv kifizetését illetőleg mindenféle nehézség és illetékességi vita támadt, vállalkozott az ország rendei által teljesítendő előfizetés mellett, tehát a saját üzleti hasznára vagy kárára. Ajánlatát elfogadták és a saját kérésére¹ a rendek a jegyzőkönyv nyomtatására való fölvigyzást Cserei Elek gubernialis taxatorra és Rosnyai József gubernialis fogalmazóra bízták. Az 1794-ik gyűlés jegyzőkönyvét is Hochmeister nyomtatta. 1809-ben megszünteti kolozsvári nyomdáját s a k. lyceumnak adományozza.² Föl kell még említenünk, hogy ez az országgyűlés a könyvek, illetve tankönyvek cenzurájára nézve articulusainak projectumában, XLVII-ik art. alatt, a censura ügyének a jövő ülészek elé terjesztendő törvény által való rendezését mondta ki. Ebből egyéb

¹ Erdélyi Rendeknek 1792-ben Kolozsvárra hirdetett és tartatott gyűléseikben lett végzéseknél és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. 495. l.

² Saját följegyzése szerint, melyet *Hausbuch*-jában tett: »Den 15-ten Februar 1809 schenkte ich mein ganzes, zu Klausenburg bestandenes, auf 26,000 fl. geschätztes Vermögen dem dasigen K. Lyceo zur Entschädigung meiner Erziehung im Waitzner adeligem Theresiano« Hochmeister Adolf: Martin v. Hochmeister. Hermannstadt 1873.« 94. l. U. o. közölve van Hochmeister Mártonnak az alapítvány tevésére vonatkozó alapító levele, melyet Bánffy György gróf gubernátorhoz intézett s melyben kolozsvári üzletének fölhagyását egészségi okokkal indokolja. Könyvnyomdáját és könyvkötészetét 5000 frt értékben a budai m. kir. egyetemi nyomdához hasonló intézet létesítésére hagyja, ugyan e célra, nevezetesen kulturális és tankönyveknek olcsó árban terjesztésére, 20,000 frt értékű könyvraktárát is rendeli, ezenkívül gazdag érem- és természetrajzi gyűjteményét a lyceum illető tanszékeinek adományozza. Bánffy Gy. 1809 febr. 25-én kelt dekrétumában elfogadja az alapítványt s tudatja, hogy erről a Felsőnek jelentést tesz. 1810-ben I. Ferencz a nagy arany éremmel tüntette ki Hochmeister-t, mivel ez a királyi kiténtetés bizonnyára feleltette Kolozsvárott szenvedett méltatlan sérelmeit.

nem történt, mint az, hogy az erdélyi rendek, haragjuk is lecsillapodván, híven multjukhoz, az 1791. 56. articulusban a vallásos iratoknak censura nélkül való kinyomtatását mondták ki.

5. A kolozsvári reform. kollegium egykori nyomdája Budapesten.

A reformátusok kolozsvári nyomdája tudvalevőleg alapításakor ugyanaz volt, mely a Szenci Kertész Ábrahám tulajdonát képezte. Szenci külföldről, Hollandiából, vagy más adat szerint Lüneburgból,¹ elzevir-betűket hozott magával, iktári gr. Bethlen István segítségével, 1640-ben. 1660-ban a török elől Nagyváradról Kolozsvárra menekül, innen 1662-ben Nagyszebenbe költözik, hol 1663—66-ig számos mű jelent meg nála. 1667 tavaszán örökösök nélkül meghal és nyomdája az erdélyi fejedelmi kincstárra száll. Apafi fejedelem inventáriumot vétet föl a typusokról, könyvekről s a nyomdát Udvarhelyi Mihály szebeni nyomdász kezelése alá adja. 1668-ban Udvarhelyi lemond, a fejedelem a nyomdát Kolozsvárra helyezteti és Veresegyházi Szentyel Mihályra bizza. 1672 október 12-én Apafi Gyulafejérvárt kelt adománylevelével a nyomdát az enyedi és kolozsvári kollégiumoknak ajándékozta. A nyomda Tótfalusi Miklósig, ebben az alakjában működik.² Tótfalusi kiegészíti saját eszközeivel s betűivel a nyomdát, melyet halála után Telegdi-Pap bérel ki 1730-ig. A nyomda további kezelőit ezúttal felsorolni nincs szándékunkban, Ferenczi idézett jeles munkája följegyezi azok neveit. 1842-től kezdve bérlet rendszert honosított meg az egyház. Stein János mint bérlő teljesen új felszerelést állított be magának. Halálával a nyomda vejére szállt, ki 1888-ban csődbe került. A csődtömegettől Fejér Vilmos megvásárolta a nyomdát és 1890 jun. 22-én *Közművelődés*, irodalmi és műnyomdai részvénytársasággá alakította által, felszerelve az 1832-ben alapított könyvnyomdával. Ferenczi Zoltán műve 1896-ban jelent meg s azóta e nevezetes multtal dicsekvő könyvnyomda oly viszontagságokon ment át, utolsó vándorlása is olyan érdekes, hogy méltó följegyezni; ezek az adatok képezik e nevezetes könyvnyomtató műhely történetének utolsó részét. A Közművelődés mint részvénytársaság 16,000 frt tőkével alakult

¹ Ferenczi Zoltán : A kolozsvári nyomdászat története 40. l.

² U, o. 42. l.

meg. Fejér Vilmos kezelő-igazgató lett. Az igazgatóság egy év múlva lemondott. Fejér megmaradt vezetőnek, felügyelő igazgató lett Horatschik János, akkori kolozsvári könyvkereskedő és könyvkiadó. Később, 1896 végén Fejér lemondott, a vezetést a nyomdában Stratzinger Gusztáv kolozsvári papirkereskedő vette át. 1897 tavaszán a nyomda be is szüntette működését, a kedvezőtlen anyagi viszonyok és jelentékeny veszteségek miatt. 1897 augusztus 25-én a közgyűlés elhatározta a nyomda eladását, miután már előbb eladta a litográfiát Polcz Albert papirkereskedőnek. Ditrói Mór, megvette a nyomdát és Budapestre szállította. Itt gázmotorral és egyéb szükséges felszerelésekkel ellátva, VI. ker. Izabella-utca 70-ik szám alatt ugyancsak Közművelődés céget használva 1899-ben megnyitotta. A könyvnyomdák jegyzékében 1897 és 1898-ban a Közművelődés nyomda után Szemere és Társa cég-tulajdonos jelzést találunk. Szemere Leo és Ditrói Mór voltak az üzlettársak, de csakhamar megszűnt a társas viszony. Azután Somogyi Gyula lett a nyomda vezető, később Forrai Soma. A nyomda azonban állandó veszteséggel dolgozott, míg végre 1899 december havában Ditrói eladta a nyomdát a Vigszínház bérlőinek Faludi Gábornak és Szécsi Ferencznek. A nyomda jelenleg Thalia cím alatt működik s a Vigszínházé, illetve Faludi Gáboré. A Közművelődés részvénytársaság pedig 1901 aug. 12-én tartott gyűlésén kimondta a felszámolást. Ime, 1640 óta a nyomda vándorlásának utja : Hollandia-Nagyvárad-Kolozsvár-Nagyszeben-Kolozsvár-Budapest. Fénykorát Kolozsvárt élte ez a nevezetes nyomda, mely most a fővárosba jutott.
